

Aleksandra Mężykowska

Ochrona pokrzywdzonych przestępstwem w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka : kilka refleksji w odniesieniu do orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na gruncie art. 6 Konwencji

Kwartalnik Prawa Publicznego 10/3, 137-155

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksandra Mężykowska*

OCHRONA POKRZYWDZONYCH PRZESTĘPSTWEM W ŚWIETLE EUROPEJSKIEJ KONWENCJI PRAW CZŁOWIEKA

– KILKA REFLEKSJI W ODNIESIENIU DO ORZECZNICTWA
EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA
NA GRUNCIE ART. 6 KONWENCJI

1. Wstęp

Poszkodowani przestępstwem korzystać mogą w prawie krajowym z różnych sposobów dochodzenia ochrony swoich praw. Dzieje się to na ogół w drodze postępowań cywilnych i karnych. Jednakże żaden z przepisów zawartych w podstawowych umowach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka nie został *explicite* stworzony dla ochrony ofiar przestępstw. Z punktu widzenia międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka sytuacja procesowa pokrzywdzonego uczestniczącego w procesie cywilnym będzie mogła być – co do zasady – objęta ochroną gwarancji rzetelnego procesu. Lektura najważniejszych umów odnoszących się do ochrony praw człowieka nie pozostawia jednak większych wątpliwości, że na gruncie przepisów prawa międzynarodowego gwarancjami rzetelnego procesu w ramach postępowania karnego objęte są przede wszystkim osoby oskarżone o popełnienie przestępstwa¹.

* Dr Aleksandra Mężykowska – Adiunkt w Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego, Uczelnia Łazarskiego w Warszawie.

¹ Por. art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 8 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka.

W postępowaniach toczących się przed organami kontrolnymi powołanymi do życia przez Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej jako Konwencja) skargi poszkodowanych uczestniczących w postępowaniach karnych składane na podstawie artykułu 6 przez długi czas odrzucane były jako niedopuszczalne *ratione personae*², a zasada, iż Konwencja nie gwarantuje prawa do „prywatnej zemsty” stale powtarzana jest w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej jako Trybunał lub ETPCz). Rygorystyczna interpretacja przepisu gwarantującego prawo do rzetelnego procesu, wykluczająca możliwość objęcia ochroną także ofiar przestępstw uczestniczących w postępowaniu karnym, jest jednak nie do pogodzenia z ogólnym obowiązkiem państw zawartym w art. 1 Konwencji zagwarantowania każdej osobie znajdującej się w zakresie ich jurysdykcji praw i obowiązków wynikających z Konwencji. Nie odzwierciedla też ogólnego trendu obserwowanego w polityce kryminalnej odwrócenia uwagi skoncentrowanej do tej pory na sprawcy przestępstwa i skierowania jej chociażby częściowo na jego ofiarę³.

W dotychczasowej praktyce ofiary przestępstw konstruowały skargi najczęściej w oparciu o art. 2, 3, 6, 8 oraz 13 Konwencji. Celem niniejszych rozważań jest pokazanie ewolucji orzecznictwa trybunału dotyczącego sytuacji, w których osoby pokrzywdzone przestępstwem mogą ubiegać się o ochronę na gruncie artykułu 6 Konwencji, ze szczególnym uwzględnieniem postępowań karnych.

2. Pokrzywdzony przestępstwem jako podmiot chroniony gwarancjami zawartymi w art. 6 Konwencji

Przepis art. 6 Konwencji stanowi jeden z przepisów, do których najczęściej odwołują się skarżący w postępowaniach przed organami kontrolnymi Konwencji⁴. Główna wytyczna dla interpretacji tego artykułu została sformułowana w wyroku w sprawie *Delcourt*, w którym Trybunał uznał, że „w społeczeństwie demokratycznym w rozumieniu Konwencji, prawo do rzetelnego sądownictwa zajmuje tak ważne miejsce, że restryktywna interpreta-

² Por. sprawa *Vogler*, cyt. za: S. Trechsel, *Human Rights In Criminal Proceedings*, Oxford 2005, s. 37.

³ S. Trechsel, *op.cit.*, s. 38.

⁴ P. Hofmański, A. Wróbel, *Artykuł 6 [w:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1–18*, t. I, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 249.

cja artykułu 6 (1) nie korespondowałaby z celem i charakterem tego przepisu⁵. Wiele sformułowań zawartych w tekście tego artykułu nastęrcza trudności interpretacyjnych. Niewątpliwie do największych wyzwań należy interpretacja zwrotu „rozstrzygani(e) o (jego) prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym”, pojęć „oskarżenia” i „rzetelnego postępowania”, ale także zakresu dostępu do sądu. Bardzo ważnym zagadnieniem, które pojawia się przy interpretacji tego artykułu jest też to, w jakim zakresie przepis ten może być stosowany dla zapewnienia prawa do rzetelnego procesu karnego ofiarom przestępstw.

Z treści art. 6 wynika, iż przewiduje on gwarancje praw dla każdego „przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej”. Ofiary przestępstw będą objęte gwarancjami płynącymi z tego artykułu w zakresie, w jakim będzie możliwe dowiedzenie, że ich pozycja procesowa będzie mogła być sklasyfikowana pod jednym ze wskazanych tytułów. Granice zastosowania artykułu 6 do ofiar przestępstw określone są poprzez fakt, że Konwencja nie przyznaje prawa do „prywatnej zemsty” lub do *actio popularis*⁶. Już w latach 70. ugruntowała się w orzecznictwie zasada, że osoba pokrzywdzona przestępstwem nie może powoływać się na gwarancje wynikające z części karnej tego artykułu⁷. Na gruncie artykułu 6 prawo do sądu karnego przysługuje nie ofierze przestępstwa, czy jej krewnemu, a osobie, która jest podejrzana lub oskarżona o jego dokonanie. Konwencja nie gwarantuje niezależnego prawa do tego, by domagać się ścigania i karnia osób trzecich za popełnione przestępstwo⁸. Sytuacja procesowa ofiary w postępowaniu karnym może zostać objęta gwarancjami płynącymi z artykułu 6 jedynie wtedy, gdy będzie można stwierdzić, że jej uczestnictwo w postępowaniu związane było z rozstrzygnięciem o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. Dodatkowo w orzecznictwie trybunału ukształtował się też pogląd, będący konsekwencją założenia, że Konwencja nie gwarantuje prawa do domagania się ukarania winnego przestępstwa, zgodnie z którym, aby możliwe było zastosowanie gwarancji płynących z artykułu 6 konieczne jest rozważenie motywacji skarżącego. Artykuł 6 nie będzie miał zastosowa-

⁵ Sprawa *Delcourt v. Belgia*, skarga 2689/65, wyrok z 17.1.1970 r., par. 25.

⁶ Por. m.in. *Athanassoglou i inni v. Szwajcaria*, skarga 27644/95, wyrok z 6.4.2000 r.

⁷ Por. m.in. *Wallen v. Szwecja*, skarga 10877/84, decyzja z 16.5.1985 r., z nowszych orzeczeń m.in. *Kuśmierk v. Polska*, skarga 10675/02, wyrok z 21.9.2004 r., par. 48.

⁸ Por. m.in. z nowszych orzeczeń *Asociacion de victimas del terrorismo v. Hiszpania*, skarga 54102/00, decyzja z 29.3.2001 r.

nia, jeżeli jedynym celem skarżącego (ofiary) jest uzyskanie skazania oskarżonego, a nie ochrona praw o charakterze cywilnym związanych z popełnionym przestępstwem⁹. W konsekwencji, nawet, jeżeli dana osoba uczestniczyła w krajowym postępowaniu karnym jako strona, np. oskarżyciel posiłkowy, czy oskarżyciel prywatny, a celem przystąpienia do postępowania było jedynie doprowadzenie do skazania osób winnych przestępstwa, skargi dotyczące rzetelności takiego postępowania nie będą objęte zakresem jurysdykcji *ratione materiae* Trybunału¹⁰. Należy zwrócić uwagę, że podejście Trybunału uzależniające zastosowanie gwarancji z art. 6 od motywacji ofiary oceniane jest w doktrynie jako zbyt formalistyczne¹¹. Słusznie podkreśla się, że ofiary przestępstw mają uzasadniony interes wzięcia udziału w postępowaniu przeciwko sprawcy przestępstwa, zaś ich motywacja powinna odgrywać rolę drugorzędną.

3. Pojęcie praw i obowiązków o charakterze cywilnym

Poszkodowany przestępstwem może zostać objęty gwarancjami płynącymi z art. 6 w przypadku, gdy jego uczestnictwo w postępowaniu związane było z rozstrzygnięciem o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. Nie ma przy tym znaczenia rodzaj postępowania, którego był uczestnikiem. Konwencja nie zapewnia bezpośrednio różnych form uczestnictwa w postępowaniu sądowym, jednakże jej gwarancje obejmują osoby, którym prawo krajowe stworzyło możliwości uczestnictwa w procesie¹². Należy jednak pamiętać, że Trybunał obejmuje zakresem swojej jurysdykcji aż 47 porządków prawnych, w których pozycja procesowa pokrzywdzonego przestępstwem może się zasadniczo różnić. Zróznicowaniu gwarancji przysługujących ofiarom przestępstw na gruncie Konwencji, zapobiegać ma autonomiczne znaczenie nadane przez organy konwencyjne pojęciu cywilnych praw i obowiązków. Jak podkreśla się w literaturze art. 6 może znaleźć zastosowanie do postępowań, w których rozstrzyga się o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym jedynie po łącznym spełnieniu trzech przesłanek: a) prawo lub obowiązek muszą wywodzić się z prawa krajowego, b) istnieje spór, którego

⁹ Por. m.in. *Sigalas v. Grecja*, skarga 19754/02, wyrok z 22.9.2005 r., par. 27–30.

¹⁰ Por. m.in. *Asociacion de victimas del terrorismo v. Hiszpania*, a także por. wyrok *Kuśmierek v. Polska*, par. 48–49.

¹¹ S. Trechsel, op.cit., s. 42.

¹² Por. m.in. wyrok *Kuśmierek v. Polska*, par. 48–49.

rezultat jest bezpośrednio rozstrzygający dla tego prawa lub obowiązku, c) prawo lub obowiązek ma charakter cywilnoprawny¹³.

Trybunał dokonując wykładni art. 6 odwołuje się do pewnych zasad ogólnych sformułowanych w orzecznictwie. Kluczowe znaczenie ma przyjęcie wspomnianego już powyżej założenia, iż pojęcie „praw i obowiązków o charakterze cywilnym” ma w art. 6 znaczenie autonomiczne¹⁴. W konsekwencji dla oceny charakteru prawa, podstawowe znaczenie ma treść oraz skutek prawa, a nie jego kwalifikacja prawna¹⁵. Oczywiście Trybunał przy ocenie charakteru danego uprawnienia bierze pod uwagę prawo pozwanego państwa strony, chociażby z tego względu, że nie jest on uprawniony do tworzenia praw, które nie znajdują umocowania w prawie krajowym. Rolą Trybunału nie jest zastąpienie swoimi poglądami prawa obowiązującego w danym kraju, czy poglądów formułowanych przez sądy krajowe¹⁶. Dlatego też uprawnienie musi być uznane w prawie krajowym, a wynik postępowania musi mieć decydujące znaczenie dla tego prawa¹⁷. Odwołanie się przez Trybunał do treści i skutku prawa czyni zakres gwarancji płynących z art. 6 mniej zależnymi od krajowego porządku prawnego¹⁸. Dla ochrony praw ofiar ważne jest też to, iż przy ocenie cywilnego charakteru uprawnienia decydującego znaczenia nie ma to, czy postępowanie toczyło się przed sądem cywilnym, bądź przed innym organem¹⁹ oraz fakt, czy spór toczył się pomiędzy jednostkami lub między jednostką a władzą publiczną²⁰. Choć zasadniczo prawa cywilne będą prawami wywodzącymi się ze sfery prawa prywatnego, cywilnoprawny charakter mogą mieć także prawa oparte na prawie publicznym²¹.

¹³ P. Hofmański, A. Wróbel, op.cit., s. 254. W literaturze znaleźć można też nieco odmienne klasyfikacje, zgodnie z którymi, aby art. 6 znalazł zastosowanie konieczne jest spełnienie następujących kryteriów: istnienie cywilnego prawa lub obowiązku, istnienia sporu w odniesieniu do prawa cywilnego, istnienia rozstrzygnięcia takiego sporu. Por. P. Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, Oxford 2005, s. 244.

¹⁴ Por. wyrok *König v. Niemcy*, skarga 6232/73, wyrok z 28.6.1978 r., par. 88–89.

¹⁵ Ibidem, par. 89.

¹⁶ Por. m.in. *Bata v. Czechy*, decyzja z 24.6.2008 r., skarga 43775/05, par. 80.

¹⁷ Por. *Asociacion de victimas del terrorismo v. Hiszpania*.

¹⁸ P.van Dijk, *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia Antwerpen–Oxford 2006, s. 525.

¹⁹ Por. m.in. *Ringreisen v. Austria*, skarga 2614/65, wyrok z 16.7.1971 r., par. 94, *Baraona v. Portugalia*, skarga 10092/82, wyrok z 8.7.1987 r., par. 42–43.

²⁰ Por. m.in. *Bentham v. Niderlandy*, skarga 8848/80, wyrok z 23.10.1985 r., par. 34.

²¹ Także w literaturze rozróżnienie źródła prawa lub obowiązku cywilnego na prawo publiczne i prywatne poddane zostało krytyce – por. P.van Dijk, *Interpretation of "Civil Rights and Obligations" by the European Court of Human Rights – One more step to take [w:] Protecting Human Rights: The European Dimension*, red. F. Matscher, H. Petzold, Köln 1988.

Należy zauważyć, że okoliczność, iż prawa wywodzące się z prawa publicznego mogą być objęte zakresem art. 6, ma szczególne znaczenie w kontekście dochodzenia przez ofiary swoich praw w ramach postępowań karnych.

Oceniając sytuację poszkodowanych przestępstwem w świetle przesłanek zastosowania art. 6 należy stwierdzić, że przepis ten będzie miał zastosowanie przede wszystkim do spraw, w których orzekanie o prawach i obowiązkach cywilnych jest zasadniczym celem i przedmiotem postępowania²². Równocześnie art. 6 będzie stanowił źródło gwarancji w tych postępowaniach, w których aspekt cywilny pozostaje tak blisko związany z aspektem głównym (np. karnym), iż wynik postępowania może mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia w zakresie praw i obowiązków cywilnych²³. Dlatego też art. 6, będzie miał zastosowanie nie tylko do postępowań, których głównym celem jest rozstrzygnięcie o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. Może on zostać użyty jako wzorzec kontroli także do innego rodzaju postępowań, np. karnych, ale tylko wtedy, gdy będzie istniał określony w orzecznictwie Trybunału związek pomiędzy tym postępowaniem, a rozstrzygnięciem o prawach o charakterze cywilnym. Orzecznictwo Trybunału stopniowo dostarczało kolejnych wskazówek co do tego, jaka relacja powinna zachodzić pomiędzy postępowaniem głównym, w tym karnym, a prawem cywilnym, tak aby rozstrzygnięcie w zakresie tego prawa objęte było ochroną art. 6. Początkowo Trybunał wskazywał na istnienie takiego powiązania w sytuacjach, w których rezultat postępowania miał bezpośrednio rozstrzygające znaczenie dla praw i obowiązków o charakterze cywilnym²⁴. Z czasem Trybunał zaczął się posługiwać jeszcze bardziej ogólnymi określeniami, które pozwalały na szersze zakreślenie kręgu sytuacji poddanych kontroli z punktu widzenia gwarancji artykułu 6. Trybunał uznał więc, że art. 6 znajdzie zastosowanie do postępowań, które wpływają na orzekanie w zakresie praw cywilnych²⁵ albo dotyczą orzekania o tych prawach lub obowiązkach²⁶.

Odnosząc powyżej sformułowane zasady do sytuacji ofiar przestępstw należy zauważyć, że pokrzywdzony objęty będzie ochroną Konwencji w sytuacji, gdy dochodzić będzie praw cywilnych o różnym charakterze, zarówno materialnym, jak i niematerialnym. Z orzecznictwa wynika przede wszystkim, że z ochrony na gruncie art. 6 korzystać może pokrzywdzony, któremu

²² P. Hofmański, A. Wróbel, op.cit., s. 260.

²³ Por. m.in. *Ringreisen v. Austria*, par. 94.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Por. m.in. *Winterwerp v. Niderlandy*, skarga 6301/73, wyrok z 24.10.1979 r., par. 75.

²⁶ Por. m.in. *A.B. v. Słowacja*, skarga 41784/98, wyrok z 4.3.2003 r. par. 46-48.

prawo krajowe daje uprawnienie do wniesienia przeciwko oskarżonemu w ramach procesu karnego powództwa odszkodowawczego za szkodę wyrządzoną przestępstwem. Postępowanie karne będzie w takiej sytuacji niewątpliwie rozstrzygające dla praw pokrzywdzonego o charakterze cywilnoprawnym. Należy zauważyć, że linia orzecznicza Trybunału w zakresie tego, jaka forma uczestnictwa poszkodowanego w procesie karnym będzie uprawniała go do korzystania z gwarancji art. 6 podlegała znaczącej ewolucji. Jej rezultatem jest objęcie zakresem ochrony art. 6 coraz szerszego kręgu sytuacji. Przełomowe znaczenie miało orzeczenie w sprawie *Moreira de Azevedo v. Portugalia*, w którym Trybunał uznał, że z gwarancji tego artykułu skorzystać może osoba mająca status „asystenta” w postępowaniu toczącym się przeciwko szwagrowi, który postrzelił ją w głowę. Trybunał zwrócił uwagę, że choć skarżący formalnie nie złożył pozwu o odszkodowanie, w świetle sformułowanych w orzecznictwie Sądu Najwyższego ogólnych zasad regulujących przystępowanie pokrzywdzonych do postępowań karnych, interwencja w formie przybrania statusu asystenta była równoznaczna ze złożeniem pozwu o odszkodowanie w postępowaniu cywilnym²⁷. W orzeczeniu tym Trybunał odwołał się do zasady ogólnej stanowiącej, że prawo do rzetelnego procesu zajmuje tak ważną rolę w demokratycznym społeczeństwie, iż brak jest uzasadnienia dla jego restrykcyjnej interpretacji. Zdaniem Trybunału „duch” Konwencji wymaga, by zwrot „rozstrzyganie” nie był rozumiany zbyt technicznie. Trybunał uznał, że skarżący wykazał w trakcie postępowania jaką wagę przywiązywał nie tylko do skazania oskarżonego, ale także do uzyskania finansowego zadośćuczynienia za doznaną szkodę. W kolejnych wyrokach Trybunał nie zachowywał jednak konsekwentnej linii orzeczniczej, choć być może powodem tego był fakt, że ocena pozycji prawnej skarżącego w sprawie *Moreira de Azevedo* była przedmiotem kontrowersji w prawie krajowym. W kolejnym ważnym orzeczeniu, w sprawie *Hamer v. Francja*, Trybunał odmówił objęcia pokrzywdzonej ochroną art. 6 z uwagi na to, że nie złożyła ona roszczenia odszkodowawczego w postępowaniu karnym, mimo iż zmuszona była oczekiwać zakończenia tego postępowania w celu wszczęcia postępowania cywilnego²⁸. Z kolei w innych sprawach np. *Ait-Mouhoub v. Francja*, Trybunał uznał, że art. 6 znajduje zastosowanie, ponieważ mimo faktu, że skarżący nie domagał się odszkodowania, wynik postępowania karnego był decydujący dla

²⁷ Sprawa *Moreira de Azevedo v. Portugalia*, skarga 11296/84, wyrok z 23.10.1990 r., par. 63–67.

²⁸ Sprawa *Hamer v. Francja*, skarga 19953/92, wyrok z 7.8.1996 r., par. 77–78.

przeprowadzenia postępowania cywilnego²⁹. Trybunał uznał, że w takich sytuacjach należy przyjąć, że nawet jeżeli postępowanie karne jest rozstrzygające jedynie w zakresie oskarżenia karnego, czynnikiem determinującym zastosowanie art. 6 Konwencji, i to zarówno do komponentu karnego, jak i cywilnego, jest to, czy komponent cywilny postępowania pozostaje blisko związany z komponentem karnym, tzn. czy postępowanie karne oddziałuje na komponent cywilny³⁰. W sprawie *Calvelli i Ciglio v. Włochy*, dotyczącej m.in. długości postępowania karnego toczącego się przeciwko lekarzowi, który odpowiedzialny był za nieprawidłowy przebieg porodu skarżącej, Trybunał stwierdził, że decydującym czynnikiem dla zastosowania gwarancji wynikających z części cywilnej art. 6 do postępowania karnego jest to, iż od chwili, kiedy skarżący przystąpili do postępowania jako powodowie cywilni do momentu zakończenia tego postępowania orzeczeniem stwierdzającym, że nastąpiło przedawnienie ścigania, komponent cywilny postępowania był blisko związany z komponentem karnym.

Próbie ujednoczenia orzecznictwa dotyczącego możliwości objęcia poszkodowanego przestępstwem uczestniczącego w postępowaniu karnym ochroną art. 6 Trybunał podjął w orzeczeniu *Perez v. Francja*. Zgodnie z wcześniejszym orzecznictwem poszkodowany mógł się powołać na gwarancje płynące z art. 6, gdy domagał się odszkodowania, nawet jeżeli nie precyzował jego wysokości oraz gdy postępowanie karne miało znaczenie decydujące dla szans skarżącego na uzyskanie odszkodowania. W orzeczeniu w sprawie *Perez* Trybunał uznał, że samo przystąpienie do postępowania w charakterze strony cywilnej, bez formalnego zgłoszenia roszczeń, jest równoznaczne z wniesieniem żądania odszkodowania. Zdaniem Trybunału takie działanie pokrzywdzonego pokazuje nie tylko jego wolę doprowadzenia do skazania sprawcy przestępstwa, ale przede wszystkim chęć uzyskania zadośćuczynienia za doznane tym przestępstwem krzywdy³¹. W literaturze podkreśla się, że po orzeczeniu w sprawie *Perez* – w odróżnieniu od wcześniejszego orzecznictwa – nie jest już konieczne odrębne ustalenie, że postępowanie karne ma charakter decydujący dla pozwu cywilnego³².

W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał rzadko wypowiadał się w kwestii praw cywilnych o charakterze niematerialnym dochodzonych w pro-

²⁹ Por. m.in. *Ait-Mouhoub v. Francja*, skarga 103/1997/887/1099, wyrok z 28.10.1998 r., par. 44, *Maini v. Francja*, skarga 31801/96, wyrok z 26.10.1999 r., par. 28–29.

³⁰ Por. m.in. *Calvelli i Ciglio v. Włochy*, skarga 32967/96, wyrok z 17.01.2002 r., par. 62.

³¹ Sprawa *Perez v. Francja*, skarga 47287/99, wyrok z 12.2.2004 r., par. 64.

³² S. Trechsel, op.cit., s. 40.

cesach karnych przez pokrzywdzonych przestępstwem. Uwzględniając fakt, że Konwencja nie gwarantuje pokrzywdzonym prawa do wszczynania postępowań karnych w celu skazania winnych przestępstwa, należy zauważyć, że Trybunał stopniowo zaakceptował okoliczność, iż gwarancje konwencyjne będą miały zastosowanie do sytuacji prawnej powstałej w wyniku wszczęcia przez ofiarę postępowania, jeżeli celem tego postępowania miałyby być symboliczne naprawienie szkody, ochrona takiego prawa jak prawo do poszanowania dobrego imienia³³, bądź w inny sposób ochrona prawa o charakterze cywilnym³⁴. W sprawie *Kuśmierk v. Polska* Trybunał uznał, że skarżący, który wniósł prywatny akt oskarżenia będzie objęty ochroną Konwencji z uwagi na to, że celem wniesienia oskarżenia było nie tylko doprowadzenie do osądzenia w świetle prawa karnego czynu osoby trzeciej, ale przede wszystkim ze względu na to, że skarżący na drodze procesu karnego podjął próbę ochrony swojego dobrego imienia, które zostało podważone w wyniku popełnionego przestępstwa zniesławienia. Pewne wątpliwości co do możliwości objęcia ochroną Konwencji budzić może natomiast sytuacja, kiedy bezpośrednia ofiara przestępstwa bądź jej krewny wyrażają wolę uczestniczenia w prowadzonym postępowaniu krajowym na zasadach przewidzianych dla pokrzywdzonego, ale ich działania motywowane są jedynie chęcią poznania okoliczności przestępstwa lub w przypadku krewnego uzyskania wiarygodnych, rzetelnych i oficjalnych informacji dotyczących śmierci bliskiego, czy niekiedy nawet miejsca jego pochówku. Należy zauważyć, że wgląd do dokumentów śledztwa, a w szczególności do ewentualnych zachowanych materiałów dowodowych, takich jak pamiętki po zmarłym, może mieć dla krewnych ogromne znaczenie emocjonalne. Ponadto, wyjaśnienie okoliczności śmierci i prawna kwalifikacja czynów, które doprowadziły do zgonu, mogą być przydatne w kolejnych postępowaniach np. dotyczących rehabilitacji dobrego imienia zmarłego w przypadku utraty życia w wyniku przestępstwa o charakterze sądowym. W takich sytuacjach można argumentować, że uczestnictwo pokrzywdzonego przestępstwem w postępowaniu będzie sposobem ochrony przysługującego mu dobra osobistego związanego z kultem pamięci osoby zmarłej. Dokonując oceny charakteru praw, których realizacji domaga się pokrzywdzony trzeba mieć na uwadze, że art. 6 ma zastosowanie do spraw, w któ-

³³ Por. *Golder v. Wlk. Brytania*, wyrok z 21.2.1975, par. 27; *Helmers v. Szwecja*, skarga 11826/85, wyrok z 29.10.1991 r., par. 27–30, oraz *Tolstoy Miloslavsky v. Wlk. Brytania*, skarga 18139/91, wyrok z 13.7.1995, par. 58.

³⁴ D.J. Harris, M. O'Boyle, E.P. Bates, C.M. Buckley, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2009, s. 228.

rych dochodzone są takie prawa o charakterze niematerialnym, jak np. prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego³⁵. Dlatego też działania państwa, które bezpośrednio wpływają na zakres tego prawa, a także sposoby jego realizacji objęte będą zakresem gwarancji art. 6. Z pewnością prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego obejmuje ochronę dóbr osobistych, w konsekwencji nie powinien budzić wątpliwości fakt, iż postępowania, w których dochodzone jest to prawo, objęte są gwarancjami Konwencji. Należy mieć na względzie, że katalog dóbr osobistych w systemach krajowych formułowany jest zasadniczo w sposób otwarty³⁶. W doktrynie polskiej z uwagi na związek niektórych dóbr osobistych z rodziną, podjęto próbę wyodrębnienia rodzinnego dobra osobistego jako „wartości życia rodzinnego”, do których zaliczyć należy m.in. kult zmarłych członków rodziny³⁷. W konsekwencji nic nie stoi na przeszkodzie uznaniu za prawa o charakterze cywilnym, których ochrona dochodzona jest przez pokrzywdzonego w ramach procesu karnego, całego szeregu interesów prawnych, w tym m.in. uzyskania informacji o okolicznościach śmierci, miejscu pochówku osób bliskich, czy poznania sprawców zbrodni. W większości przypadków jedynym sposobem realizacji tych praw będzie uczestnictwo w czynnościach procesowych, czy zapoznanie się z aktami sprawy. Wymóg dostępu do akt sprawy wynika z zasady kontrydiktoryjności procesu zawartej w art. 6. Oznacza ona, że w postępowaniu karnym zarówno prokuratorowi, jak i obronie musi być stworzona możliwość zapoznania się i skomentowania stanowiska i dowodów przedstawionych przez drugą stronę. Pozytywna decyzja Trybunału co do objęcia dóbr osobistych – w tym kultu pamięci zmarłego – pojęciem praw cywilnych w rozumieniu Konwencji, spowodowałaby znaczne rozszerzenie uprawnień skarżących na gruncie art. 6³⁸.

³⁵ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej, Krótki Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2006, s. 152.

³⁶ Por. komentarz do art. 23 k.c. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, red. A. Kidyba, LEX, 2009.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Przed Trybunałem toczą się obecnie dwie sprawy wytoczone przez obywateli polskich Federacji Rosyjskiej w związku z wyjaśnieniem okoliczności Zbrodni Katyńskiej (sprawa *Janowiec i Trybowski v. Rosja*, nr skargi 55508/07 oraz sprawa *Wołk-Jezińska i inni v. Rosja*, nr skargi 29529/09). W sprawach tych skarżący zarzucili Federacji Rosyjskiej naruszenie w trakcie prowadzonych przez władze rosyjskie postępowań związanych z wyjaśnieniem okoliczności Zbrodni Katyńskiej szeregu praw gwarantowanych Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, m.in.: art. 2 gwarantującego prawo do życia – naruszenie obowiązków proceduralnych w wyniku nie przeprowadzenia skutecznego i rzetelnego śledztwa oraz art. 6 poprzez odmowę przyznania skarżącym statusu pokrzywdzonych w trakcie prowadzonego postępowania,

Należy zauważyć, że w orzecznictwie Trybunału odnaleźć można dodatkowe argumenty przemawiające za objęciem gwarancjami rzetelnego procesu pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. W sytuacji, gdy prawo wewnętrzne przewiduje możliwość dwutorowego dochodzenia odszkodowania, tzn. w ramach procesu karnego, bądź w ramach odrębnego postępowania cywilnego, złożenie odpowiedniego wniosku w trakcie postępowania karnego, traktowane jest jako spełnienie wyczerpania przez skarżącego obowiązku skorzystania z krajowych środków odwoławczych, przed ewentualnym wniesieniem skargi do Trybunału³⁹. Pokrzywdzony biorący udział w postępowaniu karnym może bowiem równocześnie motywować swoje uczestnictwo w procesie zarówno samą chęcią realizacji swoich praw o charakterze cywilnym, jak i równocześnie wolą popierania oskarżenia karnego.

4. Poszkodowany jako uczestnik krajowych postępowań karnych

Jednym z zarzutów najczęściej wysuwanych przed Trybunałem przez pokrzywdzonych jest fakt formalnego niedopuszczenia ich do uczestnictwa w prowadzonym postępowaniu, czy faktyczne uniemożliwienie im korzystania z przysługujących uprawnień procesowych. W konsekwencji pozbawieni są oni możliwości kontrolowania działań organów policji i prokuratury. Są to zarzuty, które ocenione powinny być przez pryzmat gwarancji wynikających z art. 2 Konwencji, który dotyczy zarówno postępowania przygotowawczego, jak i głównej fazy procesu. Próba oceny przez pryzmat art. 6 możliwości stworzonych pokrzywdzonemu w celu uczestniczenia w postępowaniu może napotkać dodatkowe trudności, poza tymi, jakie stwarza wymóg wynikający z art. 6, by realizowane przez niego uprawnienia miały charakter cywilny. To dodatkowe utrudnienie polegać może na tym, iż z Konwencji nie wynika jasno, czy gwarancje tego artykułu będą odnosiły się także do fazy postępowania przygotowawczego. A to właśnie na tym etapie postępowania, pokrzywdzeni napotkać mogą szczególne trudności w realizacji swoich praw. Z samego sformułowania art. 6 – a w szczególności z autonomicznego znaczenia nadanego pojęciu „sprawy” w rozumieniu Konwencji – wynika, iż przepis

przez co uniemożliwiono im m.in. poznanie okoliczności śmierci bliskich. Rozstrzygnięcie Trybunału w tych dwóch skargach może mieć przełomowe znaczenie dla zakresu ochrony ofiar przestępstw biorąc pod uwagę zakres ochrony materialnej i czasowej skarżących na gruncie art. 2, a także zakres ochrony praw pokrzywdzonych na gruncie art. 6.

³⁹ Por. m.in. *Zante-Marathonisi A.E. v. Grecja*, skarga 14216/03, decyzja z 1.6.2006 r.

ten ma częściowe zastosowanie do postępowania przygotowawczego⁴⁰. W konsekwencji Trybunał dopuścił w swoim orzecznictwie, by gwarancje z art. 6 miały zastosowanie dla sytuacji prawnej krewnych ofiary również w postępowaniu przygotowawczym, o ile dochodzą oni praw o charakterze cywilnym⁴¹. Dlatego też brak przestrzegania w postępowaniu krajowym zasady kontradiktoryjności oraz równości stron m.in. poprzez niedopuszczenie skarżących – pomimo podstaw prawnych – do postępowania, odczytać można jako chęć uniemożliwienia im oceny rzetelności prowadzonego postępowania. W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał stwierdzał, że jego rolą zgodnie z Konwencją jest dokonanie oceny, czy postępowanie będące przedmiotem skargi było jako całość rzetelne⁴². W literaturze prezentowany jest pogląd, iż z art. 6 nie wynika prawo do udziału w sprawie karnej jako strona cywilna⁴³. Wydaje się jednak, że to kategoryczne stwierdzenie należy ograniczyć do sytuacji, kiedy system krajowy stwarza możliwość skorzystania z odrębnej drogi procesu cywilnego. W takiej sytuacji odmowa dopuszczenia do udziału w postępowaniu nie powinna stanowić naruszenia prawa do sądu⁴⁴. W odmienny sposób należałoby natomiast ocenić sytuację, w której bądź to system krajowy nie stwarza odrębnej możliwości wszczęcia postępowania cywilnego lub dochodzenia roszczeń o charakterze cywilnym, bądź, w której przewidziane prawem krajowym środki alternatywne do uczestnictwa w procesie karnym w charakterze pokrzywdzonego są całkowicie nieskuteczne. W takich okolicznościach odmowa dopuszczenia ofiary przestępstwa lub w przypadku śmierci ofiary jej krewnego, do postępowania karnego, w którym chce ona wykonywać gwarantowane jej prawem krajowym uprawnienia procesowe pokrzywdzonego w celu realizacji praw o charakterze cywilnym (np. kultu pamięci zmarłego), powinna być traktowana jako naruszenie gwarancji dostępu do sądu wynikającego z art. 6. Należy zauważyć, że Trybunał niejednokrotnie stwierdzał naruszenie Konwencji w sprawach, w których pozwany rząd nie przedstawił przykładów z praktyki potwierdzających, że sądy cywilne byłyby w stanie w braku jakiegokolwiek rezultatu śledztwa, np. zidentyfikowania potencjalnych sprawców, rozważyć co do meritum roszczenia cywilne pokrzywdzonych⁴⁵. Te spostrzeżenia doprowadziły Trybunał do wnio-

⁴⁰ Por. m.in. *Imbrioscia v. Szwajcaria*, skarga 13972/88, wyrok z 24.11.1993 r., par. 36, *Rajkowska v. Polska*, skarga 37393/02, decyzja z 27.11.2007 r.

⁴¹ *Sprawa Perez v. Francja*, par. 66.

⁴² Por. m.in. *García Ruiz v. Hiszpania* [WI], skarga 30544/96, wyrok z 21.11.1999 r., par. 28–29.

⁴³ M.A. Nowicki, op.cit., s. 153.

⁴⁴ Por. m.in. *Tsalkitizis v. Grecja*, skarga 11801/04, wyrok z 16.11.2006 r., par. 29–32.

⁴⁵ Por. m.in. *Baysayeva v. Rosja*, skarga 74237/01, wyrok z 5.4.2007 r., par. 106.

sku, iż w rozpatrywanych sprawach doszło do naruszenia art. 2 w zw. z art. 13. Przepis art. 13 Konwencji gwarantuje dostępność na poziomie krajowym środka w celu dochodzenia naruszenia praw i wolności gwarantowanych Konwencją, niezależnie od tego, w jakiej formie zagwarantowany jest on w krajowym porządku prawnym. Oznacza to, że każda osoba domagająca się w uzasadniony sposób uznania za pokrzywdzoną naruszeniem jej praw gwarantowanych Konwencją, powinna mieć do dyspozycji środek odwoławczy umożliwiający rozpatrzenie jej sprawy (stwierdzenie, że doszło do naruszenia) i naprawienie szkody⁴⁶. Państwa korzystają ze swobody wyboru sposobu, w jaki wypełnią zobowiązanie do stworzenia krajowego środka odwoławczego. Zakres obowiązków wynikających z art. 13 różni się w zależności od charakteru prawa, którego naruszenie się zarzuca. Środek musi być jednak skuteczny prawnie oraz w praktyce⁴⁷. Należy pamiętać, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału w razie dającego się uzasadnić zarzutu, że pewna osoba została bezprawnie pozbawiona życia przez funkcjonariuszy państwa, pojęcie skutecznego środka odwoławczego w rozumieniu art. 13 obejmuje rekompensatę szkody oraz skuteczne i dokładne śledztwo pozwalające doprowadzić do ustalenia i ukarania sprawców z zapewnieniem krewnym skutecznego udziału w tym śledztwie. W tym zakresie w sprawach dotyczących prawa do życia wymagania art. 13 są szersze niż obowiązek proceduralny na podstawie art. 2⁴⁸. Dodatkowo, skuteczność środka w praktyce musi polegać na tym, że korzystanie z niego nie może być w sposób nieuzasadniony utrudniane poprzez działania lub zaniechania władz państwa⁴⁹. W konsekwencji ocena Trybunału zakładająca, że w danym systemie prawnym nie jest możliwe skuteczne dochodzenie przez ofiary przestępstw praw o charakterze cywilnym, prowadzić mogłaby do jednoczesnego wniosku o niezagwarantowaniu pokrzywdzonemu jego praw na gruncie art. 6.

Kwestia relacji pomiędzy zakresem obowiązków proceduralnych państwa względem pokrzywdzonych wynikających z art. 2 Konwencji, a zakresem praw gwarantowanych tym osobom na gruncie art. 6 podniesiona została w kontrowersyjnym i wyznaczającym nowe tendencje w zakresie zobowiązań państw wyroku Trybunału w sprawie *Šilih v. Słowenia*⁵⁰. Stan fak-

⁴⁶ Por. m.in. *Lithgow i in. v. Wlk. Brytania*, skargi 9006/80; 9262/81; 9263/81; 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81), wyrok z dnia 8.7.1986 r., par. 205.

⁴⁷ Por. m.in. *Melnik v. Ukraina*, skarga 72286/01, wyrok z 28.3.2006 r., par. 114.

⁴⁸ Por. m.in. *Kaya v. Turcja*, skarga 22729/93, wyrok z 19.2.1998, par. 107.

⁴⁹ Por. m.in. *Aksoy v. Turcja*, skarga nr 21987/93, wyrok z 18.12.1996 r., par. 95, oraz *Aydin v. Turcja*, skarga 57/1996/676/866, wyrok z 25.9.1997 r., par. 103.

⁵⁰ *Šilih v. Słowenia*, skarga 71463/01, wyrok z 9.4.2009 r.

tyczny będący podstawą skargi dotyczył sytuacji, kiedy to syn skarżących zmarł przed ratyfikowaniem Konwencji przez Słowenię, najprawdopodobniej w wyniku nieprawidłowego leczenia. Samo postępowanie w sprawie śmierci syna skarżących zostało wszczęte po dacie ratyfikacji Konwencji. W tej sytuacji Trybunał uznał, że posiada kompetencję do badania wypełnienia ciężących na państwie obowiązków proceduralnych w zakresie prowadzenia rzetelnego postępowania, mimo braku jurysdykcji temporalnej do oceny materialnego naruszenia prawa do życia. Już we wcześniejszym swoim orzeczeniu w sprawie *Blecic v. Chorwacja* Trybunał potwierdził, że „w celu ustalenia jurysdykcji czasowej Trybunału (...) konieczne jest zidentyfikowanie, w każdej poszczególniej sprawie, dokładnej daty zarzucanej ingerencji. Dokonując tego Trybunał musi wziąć pod uwagę zarówno okoliczności, które powołuje skarżący, jak i zakres prawa gwarantowanego Konwencją, którego naruszenie jest zarzucane”⁵¹. W kolejnych wyrokach dotyczących podobnego zagadnienia Trybunał uznał, że ustalenie w każdym przypadku, czy właściwe jest rozpatrywanie aspektów proceduralnych artykułu będącego podstawą skargi w braku kompetencji do zajmowania się materialnym aspektem prawa, zależy od faktów szczególnej sprawy i zakresu prawa, które jest rozpatrywane⁵². Trybunał dopuszcza więc sytuacje, w których możliwe jest badanie aspektów proceduralnych prawa przy równoczesnym braku jego kompetencji czasowej do badania aspektów materialnych. W najnowszych orzeczeniach Trybunału odnoszących się do kwestii jurysdykcji czasowej, Trybunał potwierdził, że kryteria ustalone w sprawie *Blecic*, mają charakter generalny, dlatego też przy stosowaniu tych kryteriów należy brać pod uwagę wyjątkowy charakter niektórych praw, szczególnie praw gwarantowanych w art. 2 i 3 Konwencji. Trybunał potwierdził, że obydwa te artykuły należą do podstawowych przepisów Konwencji i odzwierciedlają podstawowe wartości demokratycznych społeczeństw tworzących Radę Europy⁵³. Trybunał stwierdzał istnienie obowiązku proceduralnego na podstawie Konwencji w różnych sytuacjach, kiedy uznawał to za konieczne dla zapewnienia, by prawa gwarantowane na podstawie Konwencji nie były teoretyczne i iluzoryczne, ale praktyczne i skuteczne⁵⁴. Jak wynika z orzecznictwa Trybunału, traktuje on obowiązek przeprowadzenia efektywnego śledztwa jako obowiązek mający charakter i zakres samodzielny i nie ogranicza go jedynie do przypadków, w których pań-

⁵¹ *Blecic v. Chorwacja*, skarga 59532/00, wyrok z 8.3. 2006 r. [WI], par. 72 i 82.

⁵² Por. m.in. *Varnava v. Turcja*, wyrok z 18.9. 2009 r., par. 130.

⁵³ Por. *Silih v. Słowenia*, par. 147.

⁵⁴ Por. *Varnava v. Turcja*, par. 161.

stwo może ponosić, pośrednio lub bezpośrednio odpowiedzialność za śmierć jednostek, czyli, w których państwo odpowiada za naruszenie prawa w aspekcie materialnym⁵⁵. Naruszenie proceduralnego obowiązku przeprowadzenia skutecznego śledztwa zgodnie z art. 2 może dawać asumpt do oddzielnej i niezależnej „ingerencji” w rozumieniu rozważań zawartych w wyroku *Blecic*⁵⁶. W tym znaczeniu obowiązek proceduralny można traktować jako zupełnie odrębne zobowiązanie na gruncie art. 2 wiążące państwa nawet w sytuacji, jeżeli śmierć miała miejsce przed wejściem w życie Konwencji⁵⁷. Stwierdzenie istnienia tego odrębnego obowiązku uzależnione jest jednak od zaistnienia pewnych przesłanek, przede wszystkim tego, że w zakres jurysdykcji Trybunału wchodzi jedynie te akty czy zaniechania, które miały miejsce po wejściu w życie Konwencji dla danego państwa oraz że zasadnicza część działań proceduralnych, które muszą być przeprowadzone, podjęta była po tej dacie⁵⁸. W takich sytuacjach Trybunał uznaje, iż ma kompetencję *ratione temporis* do oceny aspektu proceduralnego art. 2, mimo iż kompetencji takiej nie ma w stosunku do aspektu materialnego tego artykułu. Podsumowując swojej wywody zawarte w sprawie *Silih*, Trybunał dodał, że jego stanowisko znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka oraz Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka⁵⁹. Teza ta spotkała się jednak z krytyką w doktrynie⁶⁰. Należy zgodzić się z tą krytyką i podkreślić, że oba te organy konsekwentnie odmawiały ze względu na brak jurysdykcji temporalnej oceny skarg dotyczących przypadków śmierci lub zaginięć, do których doszło przed wejściem w życie dla danego państwa stosownych umów międzynarodowych. Natomiast brak realizacji obowiązków proceduralnych, których źródła Trybunał upatruje w art. 2 Konwencji gwarantującym prawo do życia, Komitet Praw Człowieka traktuje jako naruszenie prawa pokrzywdzonych do rzetelnego śledztwa i w konsekwencji jako naruszenie art. 7 Paktu, gwarantującego zakaz tortur lub okrutnego, niehumanitarnego albo poniżającego traktowania lub karania. Należy zauważyć, iż Trybunał stosuje obecnie podobne podej-

⁵⁵ Por. m.in. *Balasoiu v. Rumunia*, sprawa 37424/97, decyzja z 2.9.2003 r., *Silih v. Słowenia*, par. 159.

⁵⁶ Por. *Blecic v. Chorwacja*, par. 88.

⁵⁷ Por. *Silih v. Słowenia*, par. 159.

⁵⁸ Por. *Silih v. Słowenia*, par. 161–163.

⁵⁹ *Silih v. Słowenia*, par. 159.

⁶⁰ Por. M. Wąsek-Wiaderek, *O proceduralnych obowiązkach państwa na gruncie art. 2 i 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – wykładnia czy tworzenie prawa?*, Materiały Pokonferencyjne UKSW, II Warszawsko-Toruńskie Kolokwium Naukowe Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, w druku, s. 16.

ście, szczególnie do spraw dotyczących zaginięć osób. Przyjmuje on założenie, że brak odpowiednich działań władz, min. informowania o postępach śledztwa, czy dostarczanie rodzinie wręcz fałszywych informacji, w okresie, kiedy ofiara przestępstwa traktowana była jako zaginiona, powoduje u rodziny szczególnie rodzaju cierpienie i stres. Takie postępowanie może być kwalifikowane jako poniżające traktowanie w rozumieniu art. 3 Konwencji⁶¹.

Wykonując swoją funkcję nadzorczą Trybunał kieruje się ogólnymi wytycznymi w zakresie przedmiotu i celu Konwencji⁶². Obejmując ochroną Konwencji sytuację prawną poszkodowanych, Trybunał wskazywał jak ważne jest zapewnienie ofiarom przestępstw praw oraz właściwej pozycji procesowej w postępowaniach karnych. Uznając zasadnicze różnice w wymogach stawianych rzetelnemu procesowi cywilnemu i karnemu zgodnie z art. 6, Trybunał stwierdzał, że fakt zróżnicowania gwarancji nie może powodować zignorowania trudnej sytuacji, w jakiej znajdują się ofiary lub umniejszenia znaczenia ich praw⁶³. Dlatego w świetle przedmiotu i celu Konwencji odmowa zastosowania gwarancji zawartych w art. 6 powinna mieć charakter wyjątkowy⁶⁴. Z tych właśnie względów Trybunał uznaje, że prowadzone przez władze państwowe postępowania muszą być poddane kontroli ze strony opinii publicznej, a we wszystkich sprawach, krewni ofiar lub sami poszkodowani muszą być zaangażowani w procedurę w stopniu koniecznym dla zapewnienia ich uzasadnionych interesów⁶⁵.

5. Wnioski

Brak ogólnej definicji pojęcia cywilnych praw i obowiązków nie ułatwia precyzyjnego wyznaczenia zakresu ochrony przysługującej pokrzywdzonemu na gruncie art. 6. Choć w polskiej literaturze przedmiotu prezentowany jest niekiedy pogląd stanowiący, iż gwarancje rzetelnego procesu dla ofiar przestępstw mogą być wywiedzione jedynie z kodeksu postępowania karnego, a nie z Konwencji⁶⁶, ogólne zasady dotyczące zakresu stosowania

⁶¹ Por. m.in. sprawa *Gongadze v. Ukraina*, skarga 34056/02, wyrok z 8.11. 2005 r., par. 184–186, sprawa *Luluyev i in. v. Rosja*, skarga 69480/01, wyrok z 9.11. 2006 r., par. 116–118.

⁶² Por. *Perez v. Francja*, par. 57.

⁶³ Por. *Perez v. Francja*, par. 72.

⁶⁴ Por. *Pellegrin v. Francja*, skarga 28541/95, wyrok z 8.12.1999 r. [WI], par. 64.

⁶⁵ Zob. m.in. *Güleç v. Turcja*, par. 82, *Ögur v. Turcja*, par. 92; *Gül v. Turcja*, par. 93.

⁶⁶ W. Gliniecki, *Zasada rzetelnego procesu z perspektywy pokrzywdzonego*, Białystok 2007 (niepublikowany maszynopis) – cyt. za: C. Kulesza, *Realizacja europejskich standardów dotyczą-*

art. 6 sformułowane przez Trybunał pozwalają na objęcie ofiar przestępstw w pewnym zakresie ochroną tego artykułu. Dotyczy to jednakże jedynie tych pokrzywdzonych, którzy są w stanie dowieść, że prowadzone przez władze krajowe postępowanie dotyczyło ich praw o charakterze cywilnym. Wydanie przez Trybunał w 2006 r. przełomowego orzeczenia w sprawie *Perez*, precyzującego, iż dla domagania się przez poszkodowanego ochrony na gruncie art. 6 nie jest już konieczne odrębne ustalenie, że postępowanie karne ma charakter decydujący dla pozwu cywilnego, nie rozstrzygnęło wszelkich wątpliwości w omawianym zakresie. W dotychczasowej praktyce Trybunał przyznawał ochronę na gruncie art. 6 głównie tym poszkodowanym, którzy domagali się materialnego zadośćuczynienia za szkody wywołane przestępstwem, bądź dążyli w drodze procesów karnych do ochrony dobrego imienia. Takie sytuacje oceniane były przez Trybunał jako okoliczności, w których dochodzi do „rozstrzygania” o prawach cywilnych. Trybunał traktował więc pojęcie praw cywilnych dość wąsko. Dopiero w ostatnich latach organ ten zwrócił uwagę na często niekorzystną sytuację poszkodowanych w postępowaniach, przede wszystkim karnych, w których dążą oni do realizacji innych ważnych dla nich interesów związanych z popełnionym przestępstwem. W tym kontekście pozytywnie należy ocenić podjęcie przez Trybunał wyzwania, jakim niewątpliwie jest ocena na gruncie art. 6 działań państwa, które stwarzając ofiarom ramy prawne dla uczestnictwa w postępowaniu karnym w celu realizacji interesów prawnych związanych z kultem pamięci osoby zmarłej (uzyskania wiarygodnych informacji o okolicznościach śmierci i miejscu pochówku), nie wywiązuje się z nałożonych na nie zobowiązań prawnomiędzynarodowych⁶⁷. Można stwierdzić, że stale rozwijające się orzecznictwo Trybunału uwzględniające fakt, że pokrzywdzeni dochodzą w postępowaniach karnych praw cywilnych o charakterze niematerialnym, może stanowić częściową odpowiedź na zarzut podnoszony w literaturze, iż Trybunał zdaje się przeceniać wagę przywiązywaną przez poszkodowanych do wyrównania strat o charakterze materialnym⁶⁸.

Należy zauważyć, że równoległe z rozwijającym się orzecznictwem dotyczącym praw pokrzywdzonych, dyskusja na temat pozycji ofiary w pro-

cych traktowania ofiar przestępstw w polskim prawie karnym, [w:] *Pozycja ofiary w procesie karnym – Standardy europejskie a prawo krajowe*, red. T. Cielecki, J.B. Banach-Gutierrez, A. Suchorska, Szczytno 2008, s. 45.

⁶⁷ Zob. wspomniane powyżej sprawy *Janowiec i Trybowski v. Rosja*, nr skargi 55508/07 oraz sprawa *Wołk-Jezińska i inni v. Rosja*, nr skargi 29529/09.

⁶⁸ S. Trechsel, op.cit., s. 42.

cesie karnym i przysługujących jej gwarancji toczy się już od ponad 30 lat na różnych forach międzynarodowych, m.in. Rady Europy. W czasie, gdy Trybunał przywiązywał w swoim orzecznictwie dużą wagę do motywacji skarżących, uznając domaganie się materialnego zadośćuczynienia szkodzie za legitymizowany cel uczestniczenia w procesie pokrzywdzonego, podstawowym problemem, który stał się przedmiotem zainteresowania w tym zakresie organów RE była kompensacja państwowa dla ofiar⁶⁹. W ramach Rady Europy uchwalono szereg dokumentów dotyczących tej kwestii, jak i procesowych praw ofiar przestępstw. Do najważniejszych z nich zaliczyć można z pewnością Europejską konwencję o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy z 24.11.1983 r.⁷⁰, zalecenie nr R (85) 11 z 26.6.1985 r. w kwestii usytuowania ofiar w prawie i procesie karnym⁷¹, zalecenie nr R (87) 21 z 17.9.1987 r. dotyczące pomocy dla ofiar oraz zapobiegania wiktymizacji⁷² oraz rekomendację Rec (2000)19 z 6.10.2000 r. na temat roli prokuratury w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych⁷³. Choć dokumenty te opierają się na minimalistycznych założeniach dotyczących statusu ofiar w poszczególnych etapach postępowania⁷⁴, wpływają one z pewnością na kierunek orzekania Trybunału. Niejednokrotnie wskazywał on w orzeczeniach, iż dokumenty niewiążące stanowią ważną wytyczną przy interpretacji praw gwarantowanych Konwencją⁷⁵.

⁶⁹ C. Kulesza, op.cit., s. 24.

⁷⁰ European Convention on the compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg 24.11.1983, European Treaties – E.T.S. 116. Polska nie podpisała i nie ratyfikowała tej konwencji.

⁷¹ Zalecenie (85) 11 z 26.6.1985 r. zawiera m.in. następujące stwierdzenia: „...5. Dyskrecjonalna decyzja dotycząca tego, czy sprawca powinien być ścigany, nie powinna być wydana bez należytego rozważenia kwestii kompensacji ofiary, włączając w to starania czynione w tym względzie przez sprawcę; 6. Ofiara powinna być poinformowana o ostatecznej decyzji kończącej śledztwo, chyba że wskaże, że nie oczekuje takiej informacji; 7. Ofiara powinna mieć prawo odwołania się od decyzji odmawiającej ścigania do kompetentnych władz albo wszczęcia postępowania cywilnego...”

⁷² Zalecenie nr R (87) 21 z 17.9.1987 r. zawiera następujące stwierdzenie: „...4. Zapewnienie, by ofiary przestępstw oraz ich rodziny, szczególnie te należące do grupy najbardziej wrażliwych, otrzymają w szczególności: [...] – pomoc w trakcie procesu karnego, z należyтым uwzględnieniem prawa do obrony...”

⁷³ Rekomendacja z 6.10.2000 r. [Rec(2000)19] stwierdza m.in.: „...34. Zainteresowane strony korzystające z uznanego lub możliwego do ustalenia statusu, w szczególności ofiary, powinny mieć możliwość kwestionowania decyzji prokuratury o odmowie prowadzenia postępowania; do takiego odwołania strona powinna mieć prawo, jeżeli jest to wskazane po kontroli hierarchicznej takiej decyzji, albo w postaci odwołania do sądu albo wysunięcia oskarżenia prywatnego...”

⁷⁴ C. Kulesza, op.cit., s. 27.

⁷⁵ Por. *Kauczor v. Polska*, skarga 45219/06, wyrok z 3.2.2009 r.

Podsumowując wcześniejsze wywody trzeba stwierdzić, że głównymi przepisami kształtującymi zakres gwarancji wynikających z Konwencji dla ofiar przestępstw będą z pewnością art. 2 oraz 3, na gruncie których nastąpiła znacząca ewolucja pojęcia obowiązków proceduralnych państwa. Z punktu widzenia praw ofiar pełnią one o tyle istotną funkcję, że wiążą się one w orzecznictwie Trybunału z zastosowaniem środków oferowanych przez wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych. Ostatnie lata to również bardzo dynamiczny rozwój orzecznictwa Trybunału na gruncie tych artykułów⁷⁶. W tym zakresie gwarancje wynikające z art. 6 mogą mieć charakter uzupełniający względem gwarancji proceduralnych wynikających z art. 2 i 3 i wraz z nimi mogą tworzyć ramy dla zapewnienia coraz skuteczniejszej ochrony praw ofiar przestępstw.

⁷⁶ Por. M. Wąsek-Wiaderek, *op.cit.*